

УДК 61 (075.8):614.2:94(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/eddiscourses/2024-3-3>

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ, МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ У ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1918 РОЦІ (ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ)

Волосовець Олександр Петрович,

доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри педіатрії № 2,

член-кореспондент НАМН України,

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

ORCID: 0000-0001-7246-0768

Scopus Author ID: 57204219098

Web of Science Researcher ID: AFS-8525-2022

Жванко Любов Миколаївна,

докторка історичних наук, професорка, керівниця музейного комплексу,

Державний біотехнологічний університет

ORCID: 0000-0002-1107-449X

Scopus Author ID: 57215350101

Web of Science Researcher ID: AAL-5200-2021

Волосовець Антон Олександрович,

доктор медичних наук, доцент,

завідувач кафедри медицини невідкладних станів,

Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика

ORCID: 0000-0002-5225-1480

Scopus Author ID: 58978715500

Web of Science Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1274978>

«Історія постійно повторюється. Завжди початок кожного сторіччя супроводжувався революціями, війнами та епідеміями, випробуючи на міцність дитячих лікарів»

Академік Майданник В.Г.

Актуальність. У оглядовій статті представлено аналіз заходів Української Держави за часів Гетьмана Павла Скоропадського щодо становлення державної системи надання медичної допомоги дітям, розвитку медичної і фармацевтичної освіти і науки в Україні.

Метою нашою історичного огляду є привернення уваги до заходів Уряду Української Держави Павла Скоропадського щодо становлення державної системи охорони здоров'я дітей і започаткування української медичної та фармацевтичної освіти, науки, а також проведення певних історичних аналогій з нинішнім часом.

Отримані результати. За сім з половиною місяців гетьманату П. Скоропадського з 29 квітня 1918 року до 14 грудня 1918 року на території Української Держави відбувся справжній ренесанс українства, мови, освіти, зокрема медичної освіти, культури та охорони здоров'я. Задля збереження здоров'я населення та призупинення пошестей на території держави вперше в історії України 8 травня 1918 року було створене Міністерство народного здоров'я й державного опікування. Після Першої світової війни в Україні налічувалось біля ста тисяч дітей-сиріт. Отже, одними з першочергових завдань молодій Українській Державі стали боротьба з безпритульністю, зниження рівня смертності дітей, особливо немовлят.

Важливими складовими частинами роботи Міністерства стали створення мережі закладів щодо опіки над дітьми та підготовка потрібної кількості висококваліфікованих спеціалістів, здатних забезпечити допомогу дітям. Уся їх діяльність, якою керував видатний вчений, науковець і освітянин Овксентій Корчак-Чепурківський, спрямовувалась на боротьбу з інфекціями, особливо епідеміями тифу, «іспанки» та холери. Він же стояв біля витоків фундації Київського медичного інституту.

Уряд Української Держави приділяв значну увагу вакцинації населення проти інфекційних хвороб. Для того аби залучити лікарський загал до заходів щодо розбудови охорони здоров'я Української Держави, проводилась активна співпраця Уряду країни з громадськими медичними організаціями.

Висновок. Вперше в історії України були створені нормативно-правові засади функціонування основних ланок державного менеджменту охорони здоров'я, зокрема охорони материнства і дитинства, засади додипломної і піс-

лядипломної медичної освіти, Української академії наук. Історичні паралелі, які можна провести із сучасністю, свідчать про пріоритетність цих питань досі.

Ключові слова: Українська Держава, П. Скоропадський, О. Корчак-Чепурківський, І. Троїцький, медична допомога дітям, історія педіатрії, медична освіта, наука.

Volosovets Oleksandr, Zhvanko Liubov, Volosovets Anton. Formation for the principles of state assistance to children, medical education and science during the time of the Ukrainian State in 1918 (historical overview in the context of current challenges)

Introduction. This review article presents an analysis of the measures taken by the Ukrainian state under Hetman Pavlo Skoropadskyi to establish a state system of medical care for children and to develop medical and pharmaceutical education and science in Ukraine.

The purpose of our historical review is to draw attention to the measures taken by the government of the Ukrainian state under Hetman Pavlo Skoropadskyi to establish the state system of children's health care and to launch Ukrainian medical and pharmaceutical education and science, and to draw certain historical analogies with the present.

Results. During the seven and a half months of P. Skoropadsky's Hetmanate, from 29 April 1918 to 14 December 1918, a real renaissance of Ukrainianism, language, education, including medical, cultural and health care, took place on the territory of the Ukrainian state. On 8 May 1918, for the first time in the history of Ukraine, the Ministry of Public Health and State Welfare was established in order to preserve the health of the population and stop the plagues in the country. At the end of the First World War, there were about one hundred thousand orphans in Ukraine. Thus, the main task of the authorities of the young Ukrainian state was to combat homelessness and reduce the mortality rate of children, especially infants.

An important component of the Ministry's work was the development of the network of various childcare institutions and the training of the necessary number of highly qualified specialists to implement the foundations of state policy in the field of social protection of children. All its activities were aimed at combating infectious diseases, especially the typhus, Spanish flu and cholera epidemics, which were led by the prominent scientist and educator Korchak Chepurkivsky. He also stood at the origin of the foundation of the Kyiv Medical Institute.

The Ukrainian government paid great attention to vaccinating the population against infectious diseases. In order to involve the medical community in the development of health care in the Ukrainian state, the government of the country actively cooperated with public medical organizations.

Conclusion. For the first time in the history of Ukraine, the regulatory framework for the functioning of the main links of state health management, including maternal and child health care, the principles of undergraduate and postgraduate medical education and the Ukrainian Academy of Sciences has been created. Historical parallels that can be drawn with the present show that these issues are still a priority today.

Key words: Ukrainian State, P. Skoropadskyi, O. Korchak-Chepurkivskyi, I. Troitskyi, medical care for children, history of Pediatrics medical education, science.

Актуальність. 15 травня 2023 року виповнилося 150 років з дня народження Павла Петровича Скоропадського – Гетьмана Всієї України та Очільника військ козацьких та Української Держави 1918 року, час якої настав після створення у 1917 році Української Народної республіки і наступного періоду більшовистського терору, відомого як Січневе повстання.

Ці сім з половиною місяців його правління, з 29 квітня 1918 року до 14 грудня 1918 року, на території Української Держави стали справжнім ренесансом українства, мови, освіти, зокрема медичної, культури та охорони здоров'я. На фоні злиденної і сплюндрованої постреволюційної Росії Київ ненадовго перетворився на справжній центр спокою і добробуту, де люди шукали прихисток від свавілля і насильства більшовиків [1; 2].

В літературі можна зустріти такий опис тих подій: «Порівняне благополуччя Києва у геть-

манський час різко контрастувало зі злиденністю Москви та Пітера» [3]. Тоді були широко відомі факти евакуації організацією Червоного Хреста голодуючих дітей з радянської Росії до українських родин та дитячих притулків Харкова, Миколаєва та Києва за згоди Українського Уряду та ініціативи відомого письменника Володимира Короленка [3]. У 1918 році молода Українська Держава рятувала російських дітей від голодної смерті, а нині московити наших дітей вбивають, фізично і духовно калічать та викрадають...

Радянська Росія визнавала незалежність України згідно з Берестейською угодою. У 1918 році письменник Костянтин Паустовський намагався отримати український паспорт через консульство України у Москві і виїхати з більшовистської та злиденної Московії до гетьманського Києва. «Я їхав через Київ. Він, так само як і Москва, клекотав на мітингах. Тільки

замість «долой!» і «ура!» тут кричали «геть!» і «слава!», а замість Марсельєзи співали «Заповіт» Шевченка і «Ще не вмерла Україна», – згадував К. Паустовський [1]. У період правління Павла Скоропадського на підконтрольних йому українських територіях від Підляшшя до Криму був відновлений правопорядок, прийняті закони про українську державну символіку і українське громадянство, удосконалена грошова система, сформований держбюджет, виплачувалися зарплати та пенсії. Було відновлене право приватної власності, магазини наповнились продуктами і товарами [2; 3; 5].

Українська Держава за підтримки Німеччини отримала міжнародне визнання та встановила дипломатичні зв'язки з Австро-Угорщиною, Данією, Норвегією, Швецією, Швейцарією, Болгарією, Туреччиною, Персією, Грецією, Італією, Ватиканом, Радянською Росією, загалом з 30-ма державами світу. Більшість країн Антанти не визнала Гетьманської держави. В Україні продовжувались системні процеси широкої українізації, започатковані ще Центральною Радою. В середніх школах діти обов'язково вивчали українську літературу, історію України та географію. Було розпочато видавництво підручників українською мовою. Відкрилося 150 українських гімназій та два державні українські університети, у державних установах та військових частинах були організовані курси українознавства. Нарешті, науковці отримали право захищати дисертації українською мовою [2].

«Усі говорять українською мовою, всі люблять Україну чарівну, уявну без панів та офіцерів-москалів», – так описував той час випускник медичного факультету Університету Святого Володимира, письменник Михайло Булгаков, який залишився монархістом та не прийняв Українську Державу і втік до білогвардійців [1; 4].

У нашій статті узагальнені результати досліджень відомих українських вчених і дослідників (Л. Жванко, А. Запорожченко, Я. Ганіткевич, Ю. Вороненко, В. Майданник, В. Широбоков, О. Яворовський, Ф. Ступак, О. Голяченко, В. Парій, І. Сахарчук, В. Мельник, Г. Аронов, О. Ціборовський, О. Шекера, О. Ніколаєнко, О. Асадчев), які плідно і глибоко досліджували історію медицини України та визначили значення доленосного періоду створення Української Держави для становлення вітчизняної соціальної політики та охорони здоров'я, передусім професора Л. Жванко, яка фактично відкрила для нас усіх невідомі сторінки перших років творення української незалежності та підготувала низку фундаментальних наукових

видань з цих питань, що дало змогу використати ці ґрунтовні наукові пошуки та підготувати нашу оглядову роботу, провівши низку паралелей із сучасністю [3; 6; 9; 14; 18].

Метою нашої історичного огляду є привернення уваги до заходів Уряду Української Держави Павла Скоропадського щодо становлення державної системи охорони здоров'я дітей і започаткування української медичної і фармацевтичної освіти, науки та проведення певних історичних аналогій з нинішнім часом.

Отримані результати та обговорення. За свідченнями Павла Скоропадського, у післявоєнні часи велика кількість вдів та сиріт опинилася у важкому становищі та потребувала допомоги. [3]. У містах мешкали тисячі безпритульних та покинутих батьками дітей, які страждали від насильства, голоду та епідемій.

Отже, першочерговим завданням органів влади Української Держави стало зменшення рівня смертності дітей, особливо немовлят. Так, наприклад, рівень смертності покинутих немовлят на Харківщині склав 64% [3]. Як зазначає відомий дослідник процесів соціальної політики часів Гетьманату, професор Л. Жванко: «Серед причин такого злету смертності експерти відзначали, по-перше, зменшення кількості дітей, переданих на виховання у сім'ї; по-друге, відсутність належних санітарних умов у притулках та достатньої кількості годувальниць; по-третє, недоїдання матерів новонароджених, які прибували до закладів опіки уже нежиттєздатними; по-четверте, до 75% дітей були вражені спадковим сифілісом» [3]. За даними Держархіву Харківської області, навіть уже в притулках смерть немовлят нерідко наступала внаслідок недостатнього харчування годувальниць, які отримували лише по 100 г хліба на день [3].

Задля збереження здоров'я населення, припинення пошестей та зменшення смертності населення, особливо дитячого, Українською Державою вперше в історії нашої країни 8 травня 1918 року було створене Міністерство народного здоров'я й державного опікування (МНЗ та ДО). Ця установа була «вищим керуючим і доглядаючим органом по всіх справах, які торкаються охорони народного здоров'я й опікування в різних галузях державного і громадського управління» [2; 5; 6].

В Українській Державі вперше була створена реально діюча управлінська вертикаль, котрій підпорядковувалися усі медично-санітарні заклади та заклади опіки, зокрема дитячі, що тоді переважно були приватними.

Уся їх діяльність спрямовувалась на боротьбу з інфекціями, особливо епідеміями тифу, «іспанки» та холери, зниження малюкової та материнської смертності [3; 6–9]. Першим Міністром народного здоров'я й опікування було призначено відомого українського бактеріолога і фармаколога **Всеволода Любинського** (1840–1920), який усе життя активно підтримував Павла Скоропадського, був особистим лікарем його родини та брав активну участь у його обранні Гетьманом Української Держави у квітні 1918 року [5].

Рис. 1. В. Любинський

Саме йому і відомому українському науковцю епідеміологу, професору Овксентію Корчак-Чепурківському Гетьман П. Скоропадський, який тільки-но втратив від важкої хвороби маленького сина, доручив вжити дієвих заходів, аби призупинити епідемію «іспанки», холери, скарлатини, венеричних хвороб та тифів в Україні, особливо серед дитячого населення [3; 5–9].

Доречно згадати, що на всю країну тоді нараховувалось лише 80 санітарних лікарів [8]. Як же дивно та по спіралі розвивається історія: пройшло 106 років, і знову на теренах України, де ще не закінчилась пандемія коронавірусної інфекції, триває війна з РФ, у прифронтових та на деокупованих територіях не вистачає і санітарних, і дитячих лікарів та існують ризики зростання інфекційних спалахів.

Для того щоб позбутися пошестей, уряд Української Держави виділяв з першого українського державного бюджету десятки мільйонів карбованців не тільки на лікування, створення мережі лікарень та притулків, станцій невідкладної допомоги, але й на широку пропаганду протиепідемічних заходів [5; 8; 9]. По країні їздили пересувні

музей-виставки, працювали чисельні протиепідемічні загони, читались лекції для населення, видавалася просвітницька агітаційна література профілактичного і просвітницького спрямування [8; 9]. У Белгородському (Белгород – на той час українське місто, що межує з росією) та Луцькому повітах Української Держави, через територію котрих транзитом переправлялася значна кількість колишніх військовополонених та біженців, така робота загонів і санітарно-пропускних пунктів стала постійно діючою задля попередження занесення холери та інших пошестей з російської території [9].

Уряд Української Держави приділяв значну увагу вакцинації населення проти інфекційних хвороб. Виробництво вакцин для щеплень за державні кошти було організовано у бактеріологічних інститутах у Києві, Харкові, Одесі, Чернігові та Катеринославі. І вже восени 1918 року в Українській Державі було зафіксовано зменшення кількості уражених тифом та віспою, вдалося ліквідувати холеру на Чернігівщині, Поділлі та в Одесі [3; 5; 8; 9].

Імунопрофілактика і нині залишається одним з головних державних пріоритетів із захисту здоров'я дітей. Проте нині через COVID-19 та війну спостерігається зниження обсягів охоплення дитячого населення щепленнями до 83–85%, що створює реальний ризик спалаху кору, поліомієліту чи дифтерії [10]. Після знищення окупантами Каховської ГЕС у червні 2023 року на півдні країни існують постійні ризики щодо росту захворюваності на кишкові інфекції, зокрема холеру.

Для того щоб поповнити рівень оснащення медичним обладнанням лікарень та амбулаторій у 1918 році Українська Держава закуповувала його у Німеччині, також приймалася допомога від Міжнародного Товариства Червоного Хреста та інших благодійних організацій [5; 8; 9]. І нині, в умовах війни та пандемії, наша охорона здоров'я отримує значну допомогу з-за кордону, зокрема Німеччини. Тільки Північно-Американське Українське Лікарське Товариство зібрало на забезпечення закладів охорони здоров'я України, зокрема педіатричних, понад 2 млн. дол. США.

У 1918 році боротьба з епідеміями лягла на плечі керівника санітарного департаменту науковця, освітянина та організатора української охорони здоров'я Овксентія Васильовича Корчака-Чепурківського. Саме він увів в українську науку поняття «українська медицина», був співорганізатором Всеукраїнської спілки лікарів та одним з фундаторів Всеукраїнської Академії Наук.

Рис. 2. Приват-доцент О. Корчак-Чепурківський

Запровадження першої української номенклатури хвороб також є заслугою О. Корчак-Чепурківського [11].

У статті «Наші завдання часу» у журналі «Українські медичні вісті» (січень, 1918), який він редагував, він зазначав: «На Україні почалося нове життя... Найголовніше завдання – утво-

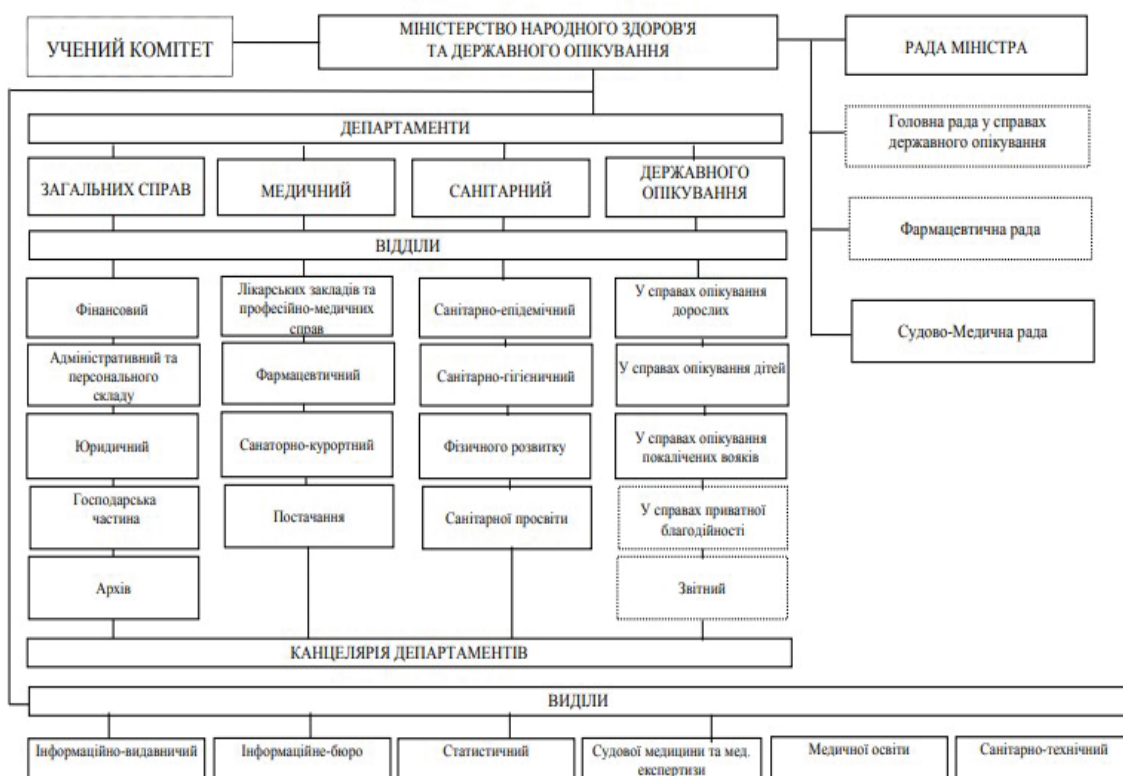
рити українську національну медицину як науку і як практичну галузь наукового знання» [12].

Задля цього О. Корчак-Чепурківський ініціював створення українських наукових, культурно-просвітницьких медичних установ, об'єднань лікарів – громадських діячів та повернення в Україну розпорошених на чужині українських лікарів [13]. Одним з важливих напрямів його наукової діяльності було дослідження закономірностей періодичності епідемій дифтерії та їх антагонізм з епідеміями інших дитячих інфекційних хвороб.

Апарат Міністерства народного здоров'я та державного опікування (МНЗ та ДО) на початку був доволі скромним – 50 працівників. Чотири департаменти: загальних справ, медичний, санітарний та державного опікування, зокрема у складі останнього був відділ у справах опікування дітей [3; 5; 6] (рис. 3).

Власне, нині структура Міністерства охорони здоров'я України зберігає обриси минулого та ефективно працює в умовах пандемії COVID-19

Структура Міністерства народного здоров'я та державного опікування станом на початок вересня 1918 р.

Примітка: Пунктиром позначені структурні одиниці МНЗтаДО, які так і не були створені.

Таблиця складена за матеріалами:

1. Вісник МНЗЮ. – 1918. – Ч.1. – Листопад. – С. 148.
2. Державний вісник. – 1918. – 26 травня, стр. 1, арк. 74, 85.

3. Последнее известия. – 1918. – 20 мая.

4. ЦДАВО У, ф.1035, оп.1, стр.5, арк. 2,5,7, стр. 26, арк. 20.

Рис. 3. Структура Міністерство народного здоров'я й державного опікування на початок вересня 1918 року

та війни. Це свідчить про те, що наші попередники ще 100 років тому правильно визначили найбільш важливі напрями функціоналу державного менеджменту медичної галузі. І, що надзвичайно знаково, серед п'яти окремих відділів Міністерства були й відділи медичної освіти, медичної експертизи і статистики та інформаційно-видавничий. 14 грудня 1918 року задля дорадчої роботи з провідними вченими у складі Міністерства був створений Учений комітет (нині існує його наступниця – Вчена Медична Рада МОЗ України, яка вже 7 років, на жаль, не працює).

Для того аби залучити лікарський загал до заходів щодо розбудови охорони здоров'я Української Держави, проводилась активна співпраця Уряду країни з громадськими медичними організаціями. У Міністерстві за участі медичної громадськості та лікарських спілок було проведено дві наради щодо питань розбудови охорони здоров'я та опікування (травень та липень 1918 року) [14; 15]. Позитивна практика врахування думки вчених та громадськості, що закладалась нашими видатними попередниками, нині, на жаль, не є пріоритетом менеджменту.

Свідченням таких демократичних процесів в управлінні медичної галузі стали перші форуми української медичної і фармацевтичної спільноти та установ опіки, що проходили у 1918 році. В результаті роботи II з'їзду фельдшерсько-акушерської спілки, який проходив у Києві 22–26 травня 1918 року, враховуючи факт «державної незалежності України», було організовано Всеукраїнську спілку лікарських помічників, помічників та акушерок [14].

В липні 1918 року у Києві на I Всеукраїнському делегатському з'їзді зубних лікарів обговорювалися питання щодо роботи стоматологічних закладів та проблем «зуболікарської освіти». А у вересні 1918 року ухвалили з'їзду представників санітарних організацій стали основою нового санітарного законодавства Української Держави [14].

11–14 жовтня 1918 року проходив II Всеукраїнський з'їзд лікарів України, який викликав «зацікавленість у всіх лікарських спілках Києва та провінцій» згідно з «Бюлетенем інформаційного бюро МНЗ та ДО» від 4 жовтня 1918 року. Відомо, що до Оргбюро заходу надійшло понад 40 виступів з усіх губерній України на початку жовтня [13; 14]. Серед питань, що обговорювалися, були реформування санітарного законодавства, розвиток земської медицини, поліпшення побутових умов та умов праці медиків, започаткування лікарської етики. Також велика увага приділя-

лась діяльності Всеукраїнської спілки лікарів та санпросвітницькій роботі з населенням. Загалом проведені з'їзди медичних спільнот підтримали діяльність новоствореного МНЗ та ДО, спрямовану на пріоритетність питань надання допомоги найбільш нужденним верствам населення країни, біженцям, інвалідам, зокрема дітям-сиротам, безпритульним та дітям з інвалідністю [14].

Після Першої світової війни в Україні налічувалось біля ста тисяч дітей-сиріт. Доти цими дітьми опікувались приватні меценатські організації, адже у дореволюційні часи царській владі було до них байдуже [3; 5; 11; 14; 16; 18].

Мережа дитячих лікувально-профілактичних закладів в Україні була практично відсутня, за винятком великих міст, де існували університетські клініки (Київ, Харків, Дніпро, Одеса). Загалом до 1917 року у царській Росії було лише близько 30 дитячих лікарень із загальним числом ліжок 3300, причому для немовлят ліжок було надзвичайно мало. Переважно дитячі притулки створювались стихійно та існували на пожертви приватних осіб [11; 18]. Частіше діти лікувались поруч з дорослими. Не йшлося про ізоляцію та протиепідемічні заходи. Серед таких дітей поширювалися хвороби, особливо інфекційні.

Летальність дітей від дифтерії, скарлатини, кишкових та респіраторних інфекцій була вражаючою. Показник малюкової смертності тоді досягав 230–250 дітей на 1000 народжених живими (для порівняння, у 2022 році цей показник складає близько 7,2%) [16; 17]. Тоді за показниками смертності дітей колишня Російська імперія далеко випереджала інші європейські країни, що вказувало на необхідність вжиття низки необхідних організаційних заходів, передусім профілактичних, протиепідемічних та організації у губерніях та містах дитячих лікарень і амбулаторій.

В Україні діти страждали від недоїдання. Про особливості харчування немовлят навіть не йшлося. Діти не мали взуття, через що не могли ходити до школи [3; 5; 14; 18]. Про це трагічне становище дітей було докладно викладено у статті завідувача кафедри педіатрії Київського Державного Університету, професора Румянцева Федора Дементійовича «Організація охорони младенчества та дитинства у Києві» у науковій збірці «Допомога біженцям» [19].

Доречно згадати, що тоді на весь Київ працювало лише три дитячих консультації та одна невелика дитяча лікарня для хронічно хворих дітей.

За Гетьмана Скоропадського ситуація почала різко змінюватися завдяки державницьким заходам піклування щодо дитинства. За даними

Л. Жванко (2002), «тільки на осінь 1918 року лише опікою дітей переймалися: у Києві – 91, у Харківській губернії – 71, в Одесі – 16 притулків. У Волинській, Катеринославській, Київській, Харківській та Херсонській губерніях значного поширення набула патронажна система опіки дітей у сім'ях» [14; 18] (табл. 1). Створені громадськими організаціями дитячі притулки отримали державні субсидії.

У притулках дітям надавалась як соціальна, так і медична допомога, передусім профілактичного спрямування. Медичні працівники проводили роз'яснювальну роботу щодо організації режиму дня немовлят, догляду за малюком, вигодовування, загартовування та профілактики хвороб [16].

9 червня 1918 року у Львові у приміщенні Народної лікарни заходами філії Українського крайового товариства охорони дітей та опіки над молоддю відкрито першу в Україні poradню (консультацію) для матерів і немовлят; педіатр д-р Сильвестр Дрималик здійснював лікарські огляди матерів і немовлят; чергові надавали матерям молоко, жири, крупи; давали правничі поради, проводились лекції про плекання дітей. Під наглядом poradні було понад 800 немовлят, організовано кварцове опромінення, згодом відкрито стоматологічний кабінет [20].

У Києві у вересні 1918 року розпочало свою роботу Товариство шкільних лікарів, що мало на меті завдання щодо підвищення загального рівня української школи через фізичне і моральне

оздоровлення молоді і постійний та неухильний догляд за рівномірним розвитком з усіх боків людської природи [18].

Дієва законодавча база для регулювання різних аспектів охорони дитинства та материнства була запорукою ефективності розробленої системи опікування дітей. Такі критичні питання, як соціальний захист покинутих дітей та дітей, переданих на виховання у сім'ї, оформлення прав позашлюбних дітей та дітей з фізичними та розумовими вадами, ліквідація підліткової злочинності, надання медичної допомоги хронічно хворим дітям, були вперше врегульовані новим законодавством [3; 5; 12; 16].

Для розширення мережі різноманітних закладів дитячої опіки вкрай необхідною була підготовка потрібної кількості висококваліфікованих фахівців [3; 14; 18].

Саме тому окрема увага у діяльності Гетьманату приділялась медичній освіті і науці [14; 18]. Серед важливих напрямів діяльності Міністерства народного здоров'я і державної опіки спільно з Міністерством народної освіти визначалося створення спеціальних навчальних закладів задля підготовки та підвищення рівня кваліфікації лікарів та медсестер і працівників хіміко-фармацевтичної промисловості. Доречно згадати, що відповідним відділом Міністерства тоді ж був розроблений Проєкт реформування вищої та середньої фармацевтичної освіти в Україні [14]. Як визначила Л Жванко (2013) за даними ЦДАВО України (ф. 1035, оп. 1, спр. 87), «планувалося забезпечити

Таблиця 1

Дитячі притулки м. Києва за доби Гетьманату (весна – літо 1918 року)

Структури, які опікувалися дитячими закладами	Кількість дитячих притулків	Кількість дітей у притулках
Міністерство народної освіти	3	110
Київська губернська земська управа	3	415
Київська міська управа	14	765
Спілка денних притулків для дітей робітників	5	470
Українське товариство допомоги жертвам війни	14	567
Галицько-Буковинський комітет	1	40
Благодійні установи ім. М. та С. Дихтярьових	3	250
Благодійна спілка	1	70
Дамський благодійний гурток	1	20
Польська спілка «Мацієрж Польська»	12	430
«Товариство турботи про здорових євреїв»	7	370
Київська Руська Спілка лікування дітей	3	190
Борисово-Глібське братство	1	100
Макарівське братство	1	150
Федорівське братство	1	30
Усього	78	4 162

Примітка: таблиця складена за матеріалами ЦДАВО України, ф. 1035, оп. 1, спр. 75, арк. 58–60

підготовку фахівців з боротьби з дитячою смертністю, з охорони материнства і дитинства, відкрити спеціальні курси для лікарів, фельдшерів, акушерок та інших медичних кадрів» [3].

Уряд Української Держави розумів, що для отримання кваліфікованої медичної допомоги наявного штату лікарів не вистачить, тому гетьман Павло Скоропадський 15 серпня 1918 року оприлюднив закон, за яким на базі Київського народного університету було створено Київський державний український університет (КДУУ), де викладання проводилось виключно українською мовою. В його структурі був створений і медичний факультет – **перша українська національна вища медична школа**.

Факультет очолив приват-доцент О. Корчак-Чепурківський (майбутній професор і з 07.03.2021 академік Всеукраїнської Академії Наук), який у 1919 році був призначений Міністром народного здоров'я у складі Директорії [5; 6; 13; 14].

У фундаментальному виданні «Історія української медицини в іменах і датах» видатний дослідник історії медицини Ярослав Ганіткевич так описував ті доленосні події: «Міністр народної освіти і мистецтв Української держави М. Василенко видав відповідний наказ щодо призначення до складу факультету наступних викладачів: «Приват-доцента Університету св. Володимира доктора медицини Овксентія Корчак-Чепурківського ординарним професором Київського Державного Українського Університету по кафедрі гігієни і до переобрання у вересні деканом медичного факультету того ж Університету». Цим же законом ординарними і екстраординарними професорами призначено В. Константиновича, А. Тржецького, М. Нещадименка, Є. Черняхівського; виконуючими обов'язки професорів призначено О. Черняхівського та М. Вовкобая. Того ж дня ректорат КДУУ затвердив остаточно плани медичного факультету» [20]. Фактично це стало точкою відліку в історії становлення та методичного забезпечення української медичної освіти [21].

На відкритті університету був присутній сам гетьман, який виголосив урочисту промову та запросив до закладу майже три тисячі студентів (99% становили українці) [8; 20]. Слід зазначити, що, за свідченнями О. Корчак-Чепурківського (1928), професура проросійського колишнього Імператорського університету Святого Володимира заявляла, що український народ не має наукової мови та сил на створення університету, і тому не визнавала права народу на власний університет [21].

У 1919 році Університет святого Володимира й Київський державний український університет були об'єднані. Об'єднались і обидва їх медичні факультети, але було збережено паралельну наявність двох лектур: української та російської [20]. Вже за часів УСРР у 1920 році на базі медичного факультету КДУУ, медичного факультету Київського університету (колишній університет св. Володимира) та Жіночого медичного інституту був створений Київський інститут охорони здоров'я, а через рік – Київський медичний інститут (нині – Національний медичний університет імені О. Богомольця) [21; 22].

У 1918 році саме за Української Держави було відкрито медичний факультет при Таврійському університеті і розпочата підготовка лікарів для Криму та південних губерній [18]. Зазначимо, що Уряд Української Держави постійно фінансував проведення протиепідемічних заходів у Криму та роботу відповідних станцій [5; 6]. «Україна без Криму – це як тулуб без ніг», – зазначав Павло Скоропадський [7].

Нова парадигма підготовки лікарів українською мовою в українських державних університетах вимагала створення засад медичної термінології. І у журналі «Українські медичні вісти» терміново публікується перший у Наддніпрянській Україні медичний словник наукової української термінології, що уклав Мартирій Галин [20].

14 листопада 1918 року Гетьман підписав Закон «Про заснування Української академії наук у Києві». Очільником академії став видатний вчений та організатор науки Володимир Вернадський, а секретарем – історик та сходознавець Агатангел Кримський. Перше засідання Української Академії Наук (далі – УАН) відбулося 24 листопада. В структурі УАН було організовано три відділи: історико-філологічний, який очолив Дмитро Багалій, фізико-математичний на чолі з Миколою Кашенком і соціальних наук на чолі з Орестом Левицьким [2]. Доречно згадати, що згодом була утворена і секція (згодом була створена і кафедра) «народного здоров'я» УАН, що стала в історичному сенсі передтечею Національної академії медичних наук України. Її очолив один з перших українських академіків-медиків О. Корчак-Чепурківський [20; 23].

У листопаді 1918 року за ініціативи Спілки київських лікарів задля постійного удосконалення лікарів був створений абсолютно новий для України тип навчального закладу – Клінічний інститут Київської спілки лікарів, що мав свої поліклініку, стаціонар, лабораторії [20; 24; 25].

Знову ж таки привертає до себе увагу активна роль у цьому питанні громадських об'єднань українських лікарів. І нині в Україні саме лікарське самоврядування має опікуватись безперервним професійним розвитком лікарів, як це робиться в усьому світі.

Біля витоків створення Клінічного інституту стояли новатори медичної освіти і вихованці медичного факультету університету Святого Володимира, а саме: професори М. Левитський, Г. Биховський, І. Фрумін та відомі київські вчені-педіатри: Є. Скловський та О. Лазарєв. Видатні вчені стали першими професорами та очільниками педіатричних кафедр першого українського закладу післядипломної освіти. Серед першочергових завдань вони вбачали саме організацію підвищення кваліфікації лікарів, зокрема педіатрів [24; 26].

Професор Євген Львович Скловський (1869–1930) організував у Києві першу в Україні консультацію для новонароджених, а згодом перші дитячі ясла, ініціював в Україні громадський рух «Крапля молока» на користь безкоштовного годування дітей з найбільш вразливих верств населення. Саме він у 1918–1920 роках очолював відділ охорони материнства і дитинства Київського Округового Відділу Охорони Здоров'я. Розробляв заходи щодо зниження дитячої смертності на Київщині та в Україні. Розробляв основи догляду за новонародженими дітьми, методи лікування туберкульозу, дифтерії та інших інфекційних хвороб у дітей. Очолював Київське товариство дитячих лікарів. Брав участь у створенні Київської спілки лікарів та організації у 1928 році Інституту охорони материнства та дитинства («ОХМАТДИТ»). Один з ініціаторів створення мережі педіатричних закладів охорони здоров'я [26].

Рис. 4. Професор Є. Скловський

Він був першим завідувачем і тривалий час очолював кафедру охорони дитинства Клінічного інституту для удосконалення лікарів (нині – Національний університет охорони здоров'я України імені П. Шупика) з моменту її заснування у 1918 році і до 1930 року. Серед його учнів і послідовників: відомі українські вчені педіатри, професори В. Балабан, Л. Зельдич, Е. Фрідман та академік О. Хохол.

Його друг і соратник заслужений діяч науки України, професор Олександр Захарович Лазарєв (1870–1951) тривалий час працював у Київській дитячій лікарні Товариства допомоги бідним хворим. Був керівником і секретарем, а з 1930 року головою Київського товариства дитячих лікарів (заснованого ще у 1900 році проф. І. Троїцьким).

Він тривалий час очолював кафедру хвороб дітей старшого віку Клінічного інституту для удосконалення лікарів. Вивчав дитячі інфекційні хвороби, розробляв основи раціонального харчування здорових дітей та за хронічних розладів харчування.

Рис. 5. Професор О. Лазарєв

До української школи педіатрів, які тоді тісно співпрацювали з центральними, губернськими та окружними управами охорони здоров'я на благо охорони материнства і дитинства, належала слава плеяда професорів: І. Троїцький (Харків, Катеринослав), Ф. Румянцев, Л. Фінкельштейн, А. Карницький та Е. Сонгайло (Київ), Я. Аркавін та В. Жуковський (Харків), С. Гогітідзе, І. Винокуров, А. Скроцький (Одеса), Я. Рачинський та Ф. Гроер (Львів), С. Ямпольський (Харків), Г. Стукс (Одеса, Сімферополь).

Вони не тільки активно розвивали педіатричну науку у той буремний час у різних губерніях, досліджували і лікували дистрофію, скарлатину, дифтерію та туберкульоз, але й переймалися

власне проблемами практичної педіатрії: сприяли створенню у містах та областях Української Держави дитячих консультацій, амбулаторій та ясел.

Так, відомий київський вчений-педіатр, професор Л. Фінкельштейн (1873–1948) (згодом засновник педіатричного факультету КМІ та перший завідувач кафедри госпітальної педіатрії КМІ з 1944 року) працював у ті часи в київському притулку для дітей, яких полишили батьки. Його наукові пошуки, присвячені проблемам розладів харчування, лікування ревматизму, туберкульозу та пневмоній у дітей раннього віку, активно впроваджувались у практичну лікувальну діяльність [19].

Рис. 6. Професор Л. Фінкельштейн

Професор Іван Віссаріонович Троїцький (1854–1923) на початку минулого віку особисто започатковував створення санаторіїв для хронічно хворих дітей. За його ініціативи був створений Союз боротьби з дитячою смертністю в Харкові. Він організував та фінансував у Києві та Харкові роботу кабінетів безкоштовної видачі незараженого коров'ячого молока «Крапля молока». Там же здійснювався огляд хворих, особлива увага при цьому зверталась на дітей з розладами шлунку та дистрофіями, яким призначалось дієтичне харчування. Саме такі новаторські форми роботи лікарів з дітьми згодом реалізувались у мережу дитячих консультацій, створених за часів радянської влади [27].

Завдяки йому Харківське губернське земство суттєво змінило форму опікування над дітьми у притулках і до них почали приймати немовлят разом з матерями, де їх годували і також надавали медичну та невелику фінансову допомогу. Таким чином вдалося врятувати багатьох малюків [3; 18]. Але суттєво знизити рівень смертності немовлят не вдалося.

Рис. 7. Професор І. Троїцький

У ті буремні роки, коли діти найчастіше гинули від інфекційних хвороб та недоїдання, саме професор І. Троїцький став ініціатором започаткування профілактичного напрямку в педіатрії, наголошуючи на необхідності запровадження на державному рівні засад шкільної гігієни [27; 28]. На одному із засідань Київського товариства дитячих лікарів, яке він започаткував ще у 1900 році, він сказав: «коли на зміну нам з'являться нові люди, а медицина заспіває нових пісень, про нас можуть сказати, що ми помилялися і тільки, але при цьому додадуть: люди прагнули пізнання істини і все робили для вжиття корисних заходів».

Важливою новацією професора І. Троїцького була організація навчання студентів-медиків не тільки в амбулаторних умовах, але й біля ліжка хворого, що і нині є домінантою в українській вищій медичній школі.

Ось так бачив головні завдання педіатрії у той непростий час становлення нашої державності видатний вчений-педіатр, професор Іван Віссаріонович Троїцький: *«Полегшення долі майбутніх матерів, як найбільш надійна запорука здорового потомства, покращення життя тих з них, хто годує грудьми, як вірна гарантія правильного розвитку дитини, підняття опірності її до шкідливих впливів, збільшення її сил у боротьбі з наступаючими захворюваннями, правильна систематична турбота щодо надання дітям першого віку достатньої безперечно корисної їжі для них, згідно з вимогами гігієни, догляд, здорове оточення – ось ті кардинальні вимоги, дотримуючись яких, можна досягти того, що висока смертність немовлят відійде в минуле»* [28].

Така програма дій, сформульована нашими видатними попередниками у часи становлення Української Держави більше 100 років тому, залишається надзвичайно актуальною, коли вітчизняна педіатрія в умовах воєнного стану, втрати медичної інфраструктури та кадрів втримує показники малюкової смертності практично на

рівні довоєнних та робить усе необхідне задля збереження здоров'я дітей, відповідаючи на виклики війни і пандемії [29; 30].

Наш історичний огляд ми хочемо звершити словами видатного українського державотворця Павла Скоропадського, який з глибини віків звертається до нинішніх поколінь українців, які боронять свою державу від ворожої навали: «Як би не склалось, Україна у тій чи іншій формі буде. Не змусиш річку текти назад, так само з народом, його не змусиш відмовитись від його ідеалів. Тепер ми живемо у часи, коли одними тільки багнетами нічого не зробиш».

Висновки. Таким чином, за короткий проміжок часу існування Української Держави у 1918 році Урядом Гетьмана П. Скоропадського були створені нормативно-правові основи функціонування основних ланок державного менеджменту охорони здоров'я, зокрема охорони материнства і дитинства, додипломної та післядипломної медичної освіти, науки та чітка управлінська вертикаль, спрямована на подолання таких найболючіших проблем, як епідемії, голод, інвалідність, безпритульність, материнська і малюкова смертність. Історичні паралелі, які можна провести із сучасністю, свідчать про пріоритетність цих питань нині.

Список літератури:

1. Роздобудько І. Російські письменники були свідками Української революції 1917–1921 років. 18 січня 2021 р. URL: www.radiosvoboda.org/a/unr-rosiyski-pysmennyky-pro-ukrayinsku-revolutsiyu/31049662.html (дата звернення: 15.03.2023).
2. Український інститут національної пам'яті. Держава UA. Гетьманат Павла Скоропадського. 2023. Методичні рекомендації. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/derzhava-ua-getmanat-pavla-skoropadskogo> (дата звернення: 15.03.2023).
3. Жванко Л. Соціальний захист дітей в часи української революції: доба Гетьманату Павла Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. XXXVI. С. 121–129.
4. Барсукова О. Українофоб чи геній? Які погляди мав Булгаков, що не так із його культом і як вчинити з музеєм у Києві. 2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/09/22/250544> (дата звернення: 15.03.2023).
5. Корнієнко О., Шамара С. Перше міністерство здоров'я України. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/11/14/156539> (дата звернення: 16.03.2023).
6. Жванко Л. Гетьманат Павла Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.): Основи державної політики у сфері охорони здоров'я та соціального захисту населення. Ч. I. 2016. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1917-liubov-zhvanko-hetmanat-pavla-skoropadskoho-kviten-hruden-1918-r-osnovy-derzhavnoi-polityky-u-sferi-okhorony-zdorov-ia-ta-sotsialnoho-zakhystu-naseleння-chastyna-i> (дата звернення: 17.03.2023).
7. Скоропадський П., Гирич І. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918. Наш Формат: 2017. 438 с.
8. Запорожченко А. Розвиток охорони здоров'я за часів гетьманування Павла Скоропадського. Правове життя сучасної України : у 2 т.: мат. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 року) / відп. ред. Г. Ульянова. Одеса: ВД «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 168–172. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/20823> (дата звернення: 15.03.2023).
9. Жванко Л. Уряд Павла Скоропадського і спроба подолання епідемії серед населення та біженців. *Київська старовина. Науковий історико-філологічний журнал*. 2005. № 366. С. 112–134.
10. Healthcare at War: The Impact of Russia's full-scale Invasion on the Healthcare in Ukraine. Ukrainian Healthcare Center. April, 2023: 37. URL: <https://uhc.org.ua/2023/04/26/healthcare-at-war> (дата звернення: 19.03.2023).
11. Ступак Ф. Особливості розвитку охорони здоров'я в Україні у першій половині ХХ століття. *Грані*. 2015. № 1 (117). С. 148–152.
12. Корчак-Чепурківський О. Наші завдання часу. *Українські медичні вісті*. 1918. Ч. 1. 15 лютого. Лікарський збірник НТШ у Львові. 1996. Нова серія. Т. III. С. 65–68.
13. Москаленко В., Яворовський О., Сахарчук І., Парій В. Редакційна стаття О.В. Корчака-Чепурківського «Наші завдання часу» — перший програмний документ розбудови системи охорони здоров'я Української Держави (до 96-річчя від дня заснування наукового медичного часопису «Українські медичні вісті»). *Довкілля та здоров'я*. 2014. № 4. С. 70–75.
14. Жванко Л. Гетьманат Павла Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.): основи державної політики у сфері охорони здоров'я та соціального захисту населення. Ч. II. 2016 URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1922-liubov-zhvanko-hetmanat-pavla-skoropadskoho-kviten-hruden-1918-r-osnovy-derzhavnoi-polityky-u-sferi-okhorony-zdorov-ia-ta-sotsialnoho-zakhystu-naseleння-chastyna-ii> (дата звернення: 17.03.2023).
15. Ціборовський О. На варті здоров'я: історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні. Київ: Факт, 2010. 430 с.
16. Ніколаєнко О. Діяльність організації «Крапля молока» в Наддніпрянщині на початку ХХ століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» Серія «Гендерні дослідження»*. 2017. Вип. 3. С. 82–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nznuoagend_2017_3_11.
17. Volosovets O., Abaturov A., Beketova G., Zabolotko V., Rudenko N. at al. Birth rate, perinatal mortality and infant mortality in Ukraine: evolution from 1991 to 2021 and current risks. *Child's health*. 2022. Vol. 17, no. 7. P. 6–16. DOI: <https://doi.org/10.22141/2224-0551.17.7.2022.1535>.
18. Жванко Л. Соціальні виміри Української Держави (квітень – грудень 1918 року) Харків: Прапор, 2007. 224 с.

19. Макаренко І., Полякова І. Біографічний довідник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (1841–2001). Київ: Століття, 2001. 208 с.
20. Ганіткевич Я. Історія української медицини в іменах і датах. Львів: НТШ, 2004. 365 с.
21. Корчак-Чепурківський О. Основні етапи будівництва та розвитку вищої медичної школи у Києві за перше десятиліття існування радянської влади на Україні. *Українські медичні вісті*. 1928. № 910. С. 28.
22. Мельник В., Ширококов В., Яворовський О. Медичний факультет Київського державного університету та його роль у формуванні інституту охорони здоров'я [за матеріалами державного архіву міста Києва]. *Науковий вісник Національного медичного університету імені О. О. Богомольця*. 2011. № 1/2. С. 181–200.
23. Грушевський М. Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН). Україна, 1925, книга 1–2. С. 211–221. URL: <https://zbruc.eu/node/84594> (дата звернення: 15.05.2023).
24. Вороненко Ю., Радиш Я. Історія виникнення, становлення та розвитку правового регулювання медичної діяльності на теренах України. *Український медичний часопис*. 2007. Т. 1, № 57. С. 45–49.
25. Вороненко Ю., Шекера О. Історичні аспекти розвитку національного закладу медичної післядипломної та безперервної освіти України. *Українські медичні вісті*. 2020. Т. 12, № 2. С. 132–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/umn_2020_12_2_9 (дата звернення: 13.04.2023).
26. До 100-річчя з дня заснування кафедри педіатрії № 1 Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика (м. Київ). *Сучасна педіатрія*. 2018. № 4 (92). С. 8–16.
27. Асадчев О. До 100-річчя з дня смерті видатного вченого-педіатра кінця XIX – початку XX ст. І.В. Троїцького. *Сіверянський літопис*. 2023. № 1. С. 85–90. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.230109> (дата звернення: 10.08.2024).
28. Майданник В. Троїцький Іван Віссаріонович. Факти відомі й невідомі. 2018. 212 с.
29. Антипкін Ю., Лапшин В., Уманець Т., Камінська Т., Банадига Н., Колоскова О., Личковська О., Гаращенко Т., Подольський В., Подольський В. Аналіз поширеності COVID-19 серед дитячого населення України в перший рік пандемії. *Здоров'я дитини*. 2023. Т. 18, № 1. С. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.22141/2224-0551.18.1.2023.1551>.
30. Volosovets O., Vyhovska O., Kryvopustov S., Mozyrska O., Yemets O., Volosovets A., Feleszko Wojciech. Problems of providing medical care to children of Ukraine as a result of russian aggression. *Здоров'я дитини*. 2023. Vol. 18, no. 3. P. 9–13. DOI: <https://doi.org/10.22141/2224-0551.18.3.2023.1578>.

References:

1. Rozdobud'ko, I. (2021). *Rosiys'ki pys'mennyky buly svidkamy Ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917–1921 rokiv*. [Russian writers were witnesses of the Ukrainian revolution of 1917–1921]. Retrieved from: www.radiosvoboda.org/a/unr-rosiyski-pysmennyky-pro-ukrayinsku-revolutsiyu/31049662.html 15.03.2023. [in Ukrainian]
2. Ukrayins'kyi instytut natsional'noyi pam'yati. Derzhava UA. (2023). *Het'manat Pavla Skoropads'koho*. [Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi]. Retrieved from: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/derzhava-ua-getmanat-pavla-skoropadskogo> 15.03.2023. [in Ukrainian]
3. Zhvanko, L. (2013). Sotsial'nyy zakhyst ditey v chasy ukrayins'koyi revolyutsiyi: doba Het'manatu Pavla Skoropads'koho (kviten' – hruden' 1918 r.) [Social protection of children during the Ukrainian revolution: the time of the Hetmanate of Pavel Skoropadskyi (April – December 1918)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, XXXVI, 121–129. [in Ukrainian]
4. Barsukova, O. (2022). *Ukrayinofob chy heniy? Yaki pohlyady mav Bulhakov, shcho ne tak iz yoho kul'tom i yak vchynyty z muzeyem u Kyievi* [Ukrainophobe or a genius? What views did Bulgakov have, what was wrong with his cult and how to deal with the museum in Kyiv]. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/09/22/250544/> 15.03.2023. [in Ukrainian]
5. Korniyenko, O., Shamara, S. (2019). *Pershe ministerstvo zdorov'ya Ukrayiny*. [First Ministry of Health of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/11/14/156539/16.03.2023>. [in Ukrainian]
6. Zhvanko, L. (2016). *Het'manat Pavla Skoropads'koho (kviten' – hruden' 1918 r.): osnovy derzhavnoyi polityky u sferi okhorony zdorov'ya ta sotsial'noho zakhystu naseleennya*. [Hetmanate of Pavel Skoropadskyi (April – December 1918): the foundations of state policy in the field of health and social protection of the population]. Part I. Retrieved from: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1917-liubov-zhvanko-hetmanat-pavla-skoropadskoho-kviten-hruden-1918-osnovy-derzhavnoi-polity-ky-u-sferi-okhorony-zdorov-ia-ta-sotsialnoho-zakhystu-naseleennia-chastyna-i> 17.03.2023. [in Ukrainian]
7. Skoropads'kyi, P., Hyrych, I. (2017). *Spohady: kinets' 1917 – hruden' 1918*. [Memories: the end of 1917 – December 1918]. Nash Format. [in Ukrainian]
8. Zaporozhchenko, A. (2019). Rozvytok okhorony zdorov'ya za chasiv het'manuvannya Pavla Skoropads'koho. [The development of health care during the hetmanship of Pavel Skoropadskyi]. *Pravove zhyttya suchasnoyi Ukrayiny u 2 tomakh* (mater. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 trav. 2019 r.) / vidp. red. H. Ul'yanova. Odesa: VD “Hel'vetyka”), 1, 168–172. Retrieved from: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/20823> 15.03.2023. [in Ukrainian]
9. Zhvanko, L. (2005). Uryad Pavla Skoropads'koho i sprobа podolannya epidemiy sered naseleennya ta bizhentsiv. Kyiv's'ka starovyna. [The government of Pavel Skoropadskyi and the attempt to overcome epidemics among the population and refugees]. *Kyiv antiquity. Naukovyy istoryko-filolohichnyy zhurnal*, 366, 112–134. [in Ukrainian]
10. Healthcare at War: *The Impact of Russia's full-scale Invasion on the Healthcare in Ukraine*. (2023). Ukrainian Healthcare Center. Retrieved from: <https://uhc.org.ua/2023/04/26/healthcare-at-war/> 19.03.2023.
11. Stupak, F. (2015). Osoblyvosti rozvytku okhorony zdorov'ya v Ukrayini u pershyi polovyni XX stolittya. [Peculiarities of health care development in Ukraine in the first half of the 20th century]. *Hrani*. № 1 (117). P. 148–152. [in Ukrainian]
12. Korchak-Chepurkiv's'kyi, O. (1918). Nashi zavdannya chasu [Our time tasks]. *Ukrayins'ki medychni visti – Ukrainian medical news*. 1, 15 February. Medical collection of the NTSH in Lviv. 1996. New series. V. III, 65–68. [in Ukrainian]

13. Moskalenko, V., Sakharchuk, I., Yavorovsky, O., Pariy V. (2014). Pedaktsiyna stattiya O.V. Korchaka-Chepurkivs'koho "Nashi zavdannya chasu" – pershyu prohramnyy dokument rozbudovy systemy okhorony zdorov'ya Ukrayins'koyi Derzhavy (do 96-richchya vid dnya zasnuvannya naukovoho medychnoho chasopysu "Ukrayins'ki medychni visti") [O.V. Korchak-Chepurkivsky's editorial article "Our tasks of the time" — the first program document of development of health care system in Ukrainian State (Devoted to the 96th anniversary of foundation of scientific medical journal "Ukrainian Medical News")]. *Dovkillya ta zdorov'ya*. 4, 70–75.
14. Zhvanko, L. (2016). Het'manat Pavla Skoropads'koho (kviten' – hruden' 1918 r.): osnovy derzhavnoyi polityky u sferi okhorony zdorov'ya ta sotsial'noho zakhystu naselennya. [Hetmanate of Pavel Skoropadsky (April – December 1918): the foundations of state policy in the field of health and social protection of the population]. Part II. Retrieved from: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1922-liubov-zhvanko-hetmanat-pavla-skoropadskoho-kviten-hruden-1918-r-osnovy-derzhavnoi-polityky-u-sferi-okhorony-zdorov-ia-ta-sotsialnoho-zakhystu-naselennia-chastyna-ii> 17.03.2023. [in Ukrainian]
15. Tsiborovs'kyi, O. (2010). Na varti zdorov'ya: istoriya stanovlennya sotsial'noyi medytsyny i okhorony hromads'koho zdorov'ya v Ukraini. [On the guard of health: the history of the formation of social medicine and public health protection in Ukraine]. Kyiv: Fakt. [in Ukrainian]
16. Nikolayenko, O. (2017). Diyal'nist' orhanizatsiyi "Kraplya moloka" v Naddniproianshchyni na pochatku XX stolittya. [Activities of the "Drop of Milk" organization in the Dnipro region at the beginning of the 20th century]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya". Seriya "Henderni doslidzhenny"*. V. 3, 82–88. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nznuoagend_2017_3_11. 15.03.2023. [in Ukrainian]
17. Volosovets, O., Abaturov, A., Beketova, G., Zabolotko, V., Rudenko, N. & Korkh, L. (2022). Birth rate, perinatal mortality and infant mortality in Ukraine: evolution from 1991 to 2021 and current risks. *Zdorov'ya dytyny*, 17 (7), 6–16. <https://doi.org/10.22141/2224-0551.17.7.2022.1535>.
18. Zhvanko, L. (2007). Sotsial'ni vymiry Ukrayins'koyi Derzhavy (kviten' – hruden' 1918 r.). [Social Dimensions of the Ukrainian State (April – December 1918)]. Kharkiv: Prapor. [in Ukrainian]
19. Makarenko, I., Polyakova, I. (2001). Biohrafichnyy dovidnyk zaviduvachiv kafedr ta profesoriv Natsional'noho medychnoho universytetu imeni O.O. Bohomol'tsya (1841–2001). [Biographical directory of heads of departments and professors of the Bogomolets National Medical University (1841–2001)]. Kyiv: Stolittya. [in Ukrainian]
20. Hanitkevych, Y. (2004). Istoriya Ukrayins'koyi medytsyny v imenakh i datakh. [History of Ukrainian medicine in names and dates]. L'viv: NTSH. [in Ukrainian]
21. Korchak-Chepurkivs'kyi, O. (1928). Osnovni etapy buduvannya ta rozvytku vyshchoyi medychnoyi shkoly u Kyievi za pershe desyatylittya isnuvannya radyans'koyi vlady na Ukraini. [The main stages of the construction and development of the higher medical school in Kyiv during the first decade of the existence of Soviet power in Ukraine]. *Ukrayins'ki medychni visti*, 910, 28. [in Ukrainian]
22. Mel'nyk, V., Shyrobokov, V., Yavorovs'kyi, O. (2011). Medychnyy fakul'tet Kyivskoho derzhavnoho universytetu ta yoho rol' u formuvanni instytutu okhorony zdorov'ya [za materialamy derzhavnoho arkhivu mista Kyieva]. [The Faculty of Medicine of the Kyiv State University and its role in the formation of the health care institute [based on the materials of the state archive of the city of Kyiv]]. *Naukovyy visnyk Natsional'noho medychnoho universytetu imeni O. Bohomol'tsya*, № 1/2, 181–200. [in Ukrainian]
23. Hrushevs'kyi, M. (1925). *Vseukrayins'ka Akademiya Nauk (VUAN)*. [All-Ukrainian Academy of Sciences (VUAN)]. *Ukrayina*. B. 1–2, 211–221. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/84594>. 15.05.2023. [in Ukrainian]
24. Voronenko, Yu., Radysh, Ya. (2007) Istoriya vynyknennya, stanovlennya ta rozvytku pravovoho rehulyuvannya medychnoyi diyal'nosti na terenakh Ukrainy. [The history of the emergence, establishment and development of legal regulation of medical activity on the territory of Ukraine]. *Ukrayins'kyi medychnyy chasopys*, 1 (57), 45–49. [in Ukrainian]
25. Voronenko, Yu., Shekera, O. (2020). Istorychni aspekty rozvytku natsional'noho zakladu medychnoyi pislyadyplomnoyi ta bezpererвної osvity Ukrainy. [Historical aspects of the development of the national institution of medical postgraduate and continuous education of Ukraine.] *Ukrayins'ki medychni visti*, 2 (2), 132–138. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/umn_2020_12_2_9 (date of application: 13.04.2023). [in Ukrainian]
26. Do 100-richchya z dnya zasnuvannya kafedry pediatriyi № 1 Natsional'noyi medychnoyi akademiyi pislyadyplomnoyi osvity imeni P.L. Shupyka (m. Kyiv). (2018). [To the 100th anniversary of the foundation of the department of Pediatrics No. 1 of the National Medical Academy of Postgraduate Education named after P.L. Shupyka (Kyiv)]. *Suchasna pediatriya*, 4 (92), 8–16. [in Ukrainian]
27. Asadchev, O. (2023). Do 100-richchya z dnya smerti vydatnoho vchenoho-pediatra kintsya XIX – pochatku XX st. I.V. Troyits'koho. [To the 100th anniversary of the death of the outstanding pediatric scientist of the late 19th and early 20th centuries. I.V. Troitsky]. *Siveryans'kyi litopys*, (1), 85–90. <https://doi.org/10.58407/litopis.230109>.
28. Maydannik, V. (2018). *Troyits'kyi Ivan Vissarionovych Fakty vidomi y nevidomi*. [Ivan Vissarionovych Troitsky Facts known and unknown]. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian]
29. Antypkin, Y., Lapshyn, V., Umanets, T., Kaminska, T., Banadyha, N., Koloskova O., Lychkovska, O., Harashchenko, T., Podolskiy, V., & Podolskiy, V. (2023). Analiz poshyrenosti COVID-19 sered dytyachoho naselennya Ukrainy v pershyi rik pandemiyi [Analysis of the COVID-19 prevalence among children in Ukraine during the first year of the pandemic]. *Zdorov'ya dytyny*, 18 (1), 1–5. <https://doi.org/10.22141/2224-0551.18.1.2023.1551>. [in Ukrainian]
30. Volosovets, O., Vyhovska, O., Kryvopustov, S., Mozyrska, O., Yemets, O., Volosovets, A., & Feleszko, W. (2023). Problems of providing medical care to children of Ukraine as a result of russian aggression. *Zdorov'ya dytyny*, 18 (3), 157–161. <https://doi.org/10.22141/2224-0551.18.3.2023.1578>.